

Mühendis Yöneticiler ve İşçi Mühendisler: Türkiye'deki Mühendislerin Sınıfsal Katmanlaşmasında Üniversite Eğitiminin Rolü

Dr. Ahmet H. KÖSE (*)

Dr. Ahmet ÖNCÜ (**)

Arılardır örneğimiz ileri

Bizi bekler Anayurdun her yeri

Yolumuz, ilimiz şen olacak bu yurdu şen ederiz

Bu yolda, dört kolda mühendisiz biz hep ileri

İTÜ Mühendisler Marşı, 1938

Giriş

Türkiye'de bir zamanlar mühendis denilince akla gelen ilk imge "hesap kitaptan" anlayan iyi eğitilmiş bir "adamdı". Daha sonraları mühendis, teknolojinin cismleşmesi şeklinde algılanarak, ülkenin "muassır medeniyetler seviyesine" ulaştırılmasından birinci dereceden sorumlu bir zat olarak görüldü. 1960'lı yıllara gelindiğinde "medeniyete" giden uzun yolda yaşanan "buhranlar" derinleşmiş ve mühendisler arasında teknolojinin taraflılığı konusunda yoğun tartışmalar başlamıştı. Bu tarih aynı zamanda mühendislerin mesleki kimlik krizinin yoğunlaşmasına da tanık oldu. Türkiye 1960'lı yıllarda *Türk*

(*) Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Bölümü

(**) Sabancı Üniversitesi Yönetim Bilimleri Fakültesi

Mühendis ve Mimar Odaları'nın etrafında oluşan kamusal ortamlarda teknoloji, bilim, planlama konularıyla "teknokratların" toplumsal ve siyasal konumları hakkında oldukça zengin tartışmalara sahne oldu. Bu tartışmalar 1970'lere girilirken, teknoloji kavramının demokrasi ve toplumsal gelişme sorunlarıyla doğrudan ilintili olduğu ve mühendislerin her şeyden önce siyasal edimciler oldukları tespitiyle sonuçlandı. Dönem mühendisliğin olmasa da mühendislerin Altın Çağıydı. İktidarın ve muhalefetin önder konumları neredeyse tümüyle mühendislerin tekelindeydi. Oysa Türkiye'nin bağımlı sanayileşme yapısı ulusal mühendisliği ve mühendisleri altan alta eritiyor, disipliner ve bilimsel kaygılardan daha çok populist çıkarlar nedeniyle açılan üniversitelerdeki düşük eğitim kalitesi mühendislerin ekonomik ve kültürel sermayesini değersizleştiriyordu. 1980'ler ve 1990'lar söz konusu eğilimin pekiştiği yıllar oldu. Son on yıl mühendislerin önceki dönemlerde kazanmış oldukları toplumsal ve siyasal gücünden çok şeyi alıp götürdü. Bir zamanlar "teknolojiden aldıkları güçle" kendilerini ülkenin yönetiminden sorumlu tutan mühendisler, 2000'li yıllara ne yazık ki işsizlik ve gelecek korkusuyla giriyor. Belki de tam da bu nedenle gerçek anlamda ilk defa işçileşiyor. Mühendisler işçi sınıfının tarihsel gerçeğiyle yani maddi varlıklarının koşullarına sahip olmadıkları çıplak gerçeğiyle yüzleşiyor. "Artık mühendislik diploması da para etmiyor".

Gerçektende, son yıllarda yapılan çalışmalar Türkiye'deki mühendislerin 1980'li yıllarla birlikte hızla ücretlileşmeye başladığına ve bu gelişmenin mühendisler arasında belirgin bir yoksullaşmaya yol açtığına işaret ediyor (Köse ve Öncü, 2000). Bir başka deyişle, Türkiye'deki mühendis kitlesinin önemli bir bölümü büyük çoğunluğu giderek özel sektörde istihdam edilen işçileşmiş mühendislerden oluşuyor. Bununla birlikte yapılan araştırmalar, az sayıda da olsa, ayrıcalıklı bir mühendis zümresinin, yine 1980'li yılları izleyerek, özel sektörde üst düzey yönetici konumlarında güçlü bir temsile sahip olduğunu bulguluyor (Yamak, 1996). Bu gözlemler birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye'deki teknik işgücünün ayrıcalıklı küçük bir mühendis zümresi ve işçileşmiş büyük bir mühendis kitlesi olarak iki ayrı katmana bölündüğünü ortaya koyuyor.

Bu günden geleceğe bakıldığında, önümüzdeki on yılda söz konusu bu olumsuz durumun ortadan kalkacağına dair herhangi bir işaret bulmak oldukça zor görünmektedir. Yaşanılan sorunların kaynağı ulusal düzeyde biçimle-

nen iktisadi ve siyasal süreçlerdeki belli başlı bazı tıkanıklıkların çok ötesinde aranmalıdır. Söz konusu olan küresel bir krizdir. Kriz tek tek ülkeleri ve bölgeleri aşarak bütün bir insanlığın ortak sorununa dönüşmüş bulunmaktadır. Kriz sermaye için bir şeyi kaçınılmaz kılar: Rasyonelleştirme. Mühendisler açısından bunun anlamı vasıfsızlaşma ve değersizleşmedir. Bir başka deyişle, kriz üretim süreçlerinin daha da rasyonelleştirilmesini hızlandıracak ve bir çalışan olarak mühendisin mesleki bilgi ve becerisine gereksinim giderek azalacaktır. Öte yandan her rasyonelleştirme her şeyden önce yeni bir tür vasıflı teknik işgücü talebi doğurur. Bu anlamda az sayıda bir uzmanlar grubuna talep artabilecek ve bu tür iş olanaklarına sahip olabilmek için kıyasa bir rekabet yaşanacaktır. Hiç şüphesiz bu rekabette bireylerin eğitim sürecinde kazanacakları bilgi ve beceriler çok önemli roller oynayacaktır. Bu durumda bu tür mühendisleri yetiştirecek eğitim kurumlarına ihtiyaç artacaktır. Bununla birlikte bu ihtiyacın boyutu iş gücü piyasasındaki talebin büyüklüğüne belirlenecektir. Asıl ihtiyaç değersizleşmiş/vasıfsızlaşmış teknik işgücüne olan ihtiyaç olacağından, bu türden değersizleşmiş teknisyenleri yetiştirecek ikincil nitelikli eğitim kurumlarına ihtiyaç daha fazla artacaktır.

Bu yazıda, Türkiye'deki mühendislerin yukarıda belirttiğimiz özgül sınıfsal bileşiminin ve katmanlaşmasının oluşumunda mühendislik eğitiminin çok önemli işlevsel bir rol oynadığını ve üniversite sisteminin kurumsal özelliklerinin söz konusu katmanlaşma tarzı ile benzer bir eğilim sergilediğini ileri sürüyoruz. Bu çerçevede, ilk olarak, mühendislerin işgücü piyasalarına katılma biçimlerinin belirlenmesinde mezun oldukları üniversitelerin etkisini sorguluyoruz. Buradan hareketle daha önceki çalışmalarımızda Türkiye'deki mühendislerin sınıfsal konumlarını belirleyebilmek için geliştirdiğimiz kavramsal çerçeveye bağlı kalarak, mühendislerin sınıfsal bileşimi ve katmanları ile üniversite sisteminin kurumsallaşması arasındaki ilişkiyi inceliyoruz. Yazı üç ana bölümden oluşuyor. Birinci bölümde, tartışmaya karşılaştırmalı bir bakış açısı sunabilmek amacıyla, merkez ülkelerdeki teknik işgücünün üretimi, kullanımı ve sınıfsal katmanlaşması alanlarında ortaya çıkan farklı ulusal tarzlara kısaca değiniyoruz. İkinci bölümde Türkiye'deki mühendislerin 2000'li yıllara girerken taşıdıkları yapısal ve ideolojik özelliklerinin tarihsel evrimini Türkiye'nin yakın toplumsal tarihindeki önemli ekonomik ve siyasal dönüşümlerle bağlantılı olarak ele alıyoruz. Bu bölümün asıl amacı merkez ülke örnekleriyle karşılaştırıldığında, bir çevre ülkesi olarak Türkiye toplumunda mühendislerin farklı özellikler taşıdığını öne çıkarmak ve üçün-

cü bölümde sunduğumuz ampirik bulguların tarihsel olarak yorumlanabilmesine bir zemin hazırlamaktır.

Merkez Ülkelerde Teknik İşgücünün Üretimi ve Sınıfsal Katmanlaşması

Meiksins ve Smith (1996) mühendisliğin ve mühendislerin toplumsal rolü ve konumlarını belirlemek amacıyla, altı gelişmiş-merkez kapitalist ülkenin (*İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, Almanya, İsveç ve Japonya*) tarihsel deneyimlerini içeren derlemelerinde, bu toplumlar da teknik işgücünün nesnel sınıfsal yapılarındaki benzerliklere karşın, mesleki kimliklerini kazanımları (üretimleri), işlendirilme biçimleri (kullanımları) ve öznel sınıf oluşumları açısından önemli farklılıklar içerdiklerini belirtmektedirler. Yazarlar bu farklı oluşumları belirleyen temel etmenin, söz konusu toplumların her birine özgü kurumsal ve tarihsel koşullarla belirlenen sınıf ilişkileri ve sınıf mücadelesince biçimlenen kapitalist modernleşme ve sanayileşme süreçlerinde aranması gerektiğini ileri sürmektedir. Bir başka deyişle kapitalizm, evrensel (küresel) düzeyde tek bir modele yakınsamadığından, farklı kapitalist toplumsal oluşumlarda "teknik emeğin üretimi ve örgütlenmesini" farklılaştırmakta ve bu nedenle teknik işgücünün sınıfsal yapısı ve oluşumu ülkeden ülkeye farklılıklar sergilemektedir.

Mekisins ve Smith, teknik emeğin "üretimi ve örgütlenmesi" deyimini ile mühendis kimliğinin kazanımındaki eğitim süreci ile, mühendislerin hem teknik hem de toplumsal iş bölümündeki konumlarının belirlenmesinde izlenen stratejileri ifade etmektedirler. Bu açıdan değerlendirildiğinde mühendislik eğitimi ve üniversite sistemi mühendislerin hem kendi içlerinde hem de diğer toplumsal sınıflar karşısındaki maddi ve ideolojik konumlanışında öne çıkan en önemli kurumsal etkenlerden biri olarak belirlemektedir. Yazarlar, yukarıda belirttiğimiz ülke örneklerinin incelenmesi sonucu bu alana ilişkin olarak dört temel ideal model ya da sistemin türetilebileceğini, ancak bu ideal modellere tümüyle uyan herhangi bir ülke deneyiminin bulunmadığını, aksine belli bir ülkede bu modellerin çeşitli öğelerinin özgül bir kombinasyonuna rastlanmakta olduğunu vurgulamaktadırlar. Öte yandan, her ülkede bu modellerden bir tanesi hakim tarz olarak öne çıkmakta ve bu ülkenin mühendislik pratiğine ilişkin özgüllünü temsil edecek bir öneme sahip olabilmektedir. Özetle, bu modeller sırasıyla:

Zanaat Modeli (Craft): Bu modelde, mühendislerin büyük bir çoğunluğunun, üretimde çalışanlar arasında yer aldıkları ve bu grup içerisinde en üst katmanı oluşturdıkları gözlenmektedir. Genel olarak teknik işgücü bu mantığa göre örgütlenmekte ve bu topluluğun üretimi, geleneksel yöntemlere benzer şekilde gerçekleştirilmektedir. Tekniğe ilişkin bilgi ve beceri ya "ustalar topluluğuna" ya da doğrudan çalışma yaşamına katılarak usta/çırak ilişkisi bağlamında işyerinde kazanılmaktadır. Bu modelin önemli bir özelliği, üniversiteler gibi formel eğitim kurumlarının verdiği diploma ya da dereceler yoluyla teknik işgücüne katılma biçimine karşı, "ustalar" topluluğu arasında açık bir düşmanlık besleniyor olmasıdır. Bu modelde "mühendis" diploma sahibi olduğu için değil, yorucu ve uzun bir çalışma deneyimi sonucunda "mühendisliği" pratik olarak öğrendiği için bu kimliği taşıyan kişi olarak algılanmaktadır. Bu nedenle, "mühendis", teknisyen ve nitelikli işçi arasında, diploma sahipliğinin yaratabileceği farklılıklarla desteklenebilecek keskin bir "sınıf" duvarı oluşmamaktadır. Diploma ve derecenin katmanlaşma ölçütü olarak önemsiz olduğu bu modelde, mühendisler homojen bir mesleki topluluk oluşturur. Öte yandan, mühendisler, mesleki formasyonlarını formel eğitim kurumları dışında ve daha çok belli işletme ortamlarında kazandıklarından, istihdam olanakları açısından çalışmakta oldukları işletmelere bağımlıdır. Bu anlamda, topluluk düzeyinde düşünüldüğünde mühendisler, bir işletme ortamından diğerine taşıyabilecekleri mesleki bir ortaklığa sahip değildir. Bu modelde, yönetim kademelerine sıçrayarak yükselme şansları bulunmayan ama öte yandan nitelsiz işçilerden üstün ve ayrıcalıklı olduklarını düşünen mühendisler, ekonomik çıkarlarını koruyup geliştirebilmek amacıyla meslek sendikaları (craft unions) oluşturarak örgütlenir. Bu modelin hakim olduğu ülke İngiltere'dir.

Yönetisel Model (Managerial): Bu modelde teknik iş, yönetim işlevinin bir ögesi olarak görülür. Burada zanaat örgütlenmesinden farklı olarak, üretim süreçlerinde yer alan rutin teknik işler düşük eğitilmiş teknisyenlere bırakılmış, mühendisler ise yöneticiler grubuna dahil edilmiştir. Bir başka deyişle mühendislik, başlı başına bir yönetisel uzmanlık alanı olarak kabul edilmiştir. Bu modelde mühendis kimliği çoğunlukla üniversite eğitimi sonucunda kazanılır. Bu durum, yönetici konumuna yükselmenin zorunlu bir koşulu olarak belirlemektedir. Diploma ve dereceler mühendisleri sadece diğer çalışanlardan değil kendi içlerinde de ayırır. Bu modelle uyumlu olabilecek örgütlenme tarzı, mühendisliğin uygulanmasını ve kullanımını, mesleğin çıkarlarını korumak amacıyla kontrol altında tutmaya yönelik meslek örgütlenmesidir (professional organization). Öte yandan, mühendisler yönetici olarak görüldüklerinden, mühendisliği yöneticiler grubuna katılabilmeye imkan sağlayan diğer mesleklerden ayırabilme gücünü yitirmişlerdir. Çoğunlukla bu modelde, herhangi bir dalda üniversite eğitimi almış herhangi bir kişi yönetici olabilmekte ve duruma bağlı olarak istenirse mühendis etiketini kullanabilmektedir. Kısacası mühendislik, sadece mühendislik fakültesinden mezun olmuş bireylerin uzmanlığı olarak tanımlanamamakta ve tıp, hukuk örneklerinde olduğu gibi "profesyonel" bir mesleğe dönüşmemektedir. Mühendisler yöneticiler

grubuna dahil edildikleri sürece, mühendislik eğitimi almış olanların, tam anlamıyla profesyonel bir örgütlenme gerçekleştirebilmeleri imkansız görünmektedir. Buna karşın mühendisler, sınırlı yaptırıma sahip olan mühendislik örgütleri içinde yer alarak, kendilerini nitelikli ve niteliksiz işçilerden ayırma eğilimi sergilemektedir. Bu modelin hakim olduğu ülke Amerika Birleşik Devletleri'dir.

Zümre Modeli (Estate): İlk iki modelden farklı olarak, bu modelde mühendisler, hem yöneticilerden hem de üretimde yer alan çalışanlardan ayrı bir grup olarak görülmektedir. Bu modelin ortaya çıkmasına yol açan gelişme, işletmelerin orta kademesinde konumlanan katmanlaşmış bir teknik işler hiyerarşisinin yaratılmış olmasıdır. Bu hiyerarşinin en üst katmanında, ayrıcalıklı mühendislik fakültelerinden diploma ve dereceleri bulunan ve kendilerine yöneticilerden bağımsız bir profesyonel kimlik atfeden mühendisler yer alır. Bu "profesyoneller" mühendis olmanın önkoşulunu çok açık olarak tanımlamışlardır. Onlara göre, mühendis elit (seçkin) bir mühendislik fakültesinden mezun olmuş teknik meslek sahibi bir profesyoneldir. Bir başka deyişle, seçkin olmayan mühendislik fakültelerinden mezun olanlar her ne kadar mühendis olsalar da "profesyonel mühendisler" tarafından mühendis olarak görülmezler. Onlar teknisyendir ve teknik işler hiyerarşisinde ne kadar yükselirlerse yükselsinler "mühendisler" zümresine dahil olamazlar. "Mühendisliğin" bu denli daraltılıp çok az sayıda ayrıcalıklı bir zümrenin mesleği olarak başarıyla topluma kabul ettirilmesinden en fazla etkilenenler, teknik eleman ihtiyacı içinde bulunan kapitalist sanayi işletmeleridir. Doğal olarak bu işletmeler, teknik elemanların "mühendis" olup olmadıklarından daha çok, üretim süreçlerinin öngördüğü teknik işlevleri ekonomik olarak yerine getirip getiremeyecekleri ile ilgilenmektedir. Bu nedenle ve bu ihtiyacı karşılamak üzere bazı işletmeler, elit okullarla karşılaştırdıklarında daha mütevazı sayılabilecek teknik okullardan mezun olmuş ya da iş başı eğitim süreçlerinden geçerek teknik bilgi ve beceri kazanmış bir çok kişiye teknik iş olanağı sunmaktadır. Böylelikle mühendisler topluluğu fiili olarak bölünmektedir. Bir yanda elit okullar temelinde kendilerine "mühendis" kimliği atfeden ve bu kimliği başkalarıyla paylaşmayan "profesyonel mühendisler", diğer yanda yaptıkları iş temelinde mühendis olarak tanımlanabilecek mühendisler. Bu bölünmenin en net görülebildiği alan mühendislerin kendi örgütlenmeleridir. Birinci grup, üyelik koşulları mezun olunan fakültenin niteliğine göre daraltılmış profesyonel mühendislik örgütü içerisinde örgütlenirken, ikinci grup, meslek ve işçi sendikaları içerisinde örgütlenmektedir. Bu modelin hakim olduğu ülke Fransa'dır.

Şirket-Merkezli Model (Company-Centred): Büyük sermaye grupları olarak örgütlenmiş işverenlerin bütün çalışanlarından, şirket kültürü ve kimliği ile özdeşleşmeleri beklentisinde olmaları, bu modelin ayırt edici özelliğini oluşturur. Şirket kimliğinin bütün olası kimliklerden daha baskın olması sonucunda, genel olarak çalışanlar arasında mesleki ve sınıfsal temelli keskin ayrımlar oluşmaz. Bu açıdan mühendislerden de mesleklerinden daha çok, şirketlerine aidiyet duymaları istenir; ve bu istek açık

ve/veya örtük olarak şirket tarafından mühendisler ile iletir. Bu durum, meslek hiyerarşisinin ortadan kalkmış olduğu ve bu anlamda mühendislerin teknisyen ve niteliksiz işçilerle aynı konum ve ayrıcalığa sahip oldukları anlamına gelmez. Aksine bu durum, işverenlerin, mesleki ve organizasyonel hiyerarşinin varlığında, çalışanlarına, statü ve sınıfsal ayrımları kültürel/ideolojik yolla önemsiz bir durum olarak kabul ettirdikleri anlamına gelir. Nitekim düşük nitelikte bir teknik personel pozisyonu ile karşılaştırıldığında, mühendis olarak bir şirkette işe başlayabilmek için üniversite diploması zorunlu bir koşul olarak belirmektedir. Bu özelliğiyle şirket-merkezli model, yönetsel ve zümre modellerine benzer. Öte yandan bu modelde üniversite eğitimi, belli bir alanda uzmanlaşmaya olanak tanımayacak kadar geniş tutulmuştur. Bu özelliği nedeniyle eğitim sisteminin bizi kendisi, mesleki dayanışma oluşumuna olanak tanımamaktadır. Mühendislerin şirket-merkezli kariyerleri, bir dizi kurumsallaşmış evreden oluşmaktadır. Kariyerlerinin başında mühendisler, rutin olarak üretim alanında görevlendirilip, işçilerle birlikte çalışmaya ve üretkenlikle ilgili problemleri doğrudan gözleyip, bunlar hakkında geliştirilen çözümlere katkıda bulunmaya sevk edilmektedirler. Zaman içerisinde bu mühendislerin azımsanamayacak bir bölümü, üretimden yönetim alanına terfi ettirilip, üretim alanında kazandıkları bilgi ve tecrübelerini yönetsel kararların alınmasında kullanmaları istenmektedir. Şirketlerin, mühendislerin kariyerleri üzerinde bu denli etkili olduğu bir ortamda, mühendislerin mesleki bir dayanışma gerçekleştirme si pek mümkün değildir. Bu nedenle mühendisler, kendi meslek örgütlenmelerinde değil, şirketlerin bir uzantısı şeklinde faaliyet gösteren ve bir çok farklı meslekten çalışanı temsil eden sendikal örgütlenmelerde yer almaktadırlar. Bu modelin hakim olduğu ülke Japonya'dır.

Türkiye'deki Mühendislerin Toplumsal Evrimi Üzerine Gözlemler

Türkiye'de toplumsal bir aktör olarak mühendisin tarihi Türkiye'nin ekonomik ve siyasal yakın tarihi ile ilişkilendirilerek üç ana dönemde incelenebilir. Kabaca bu dönemleri 1960-70, 1970-80 ve 1980 sonrası olarak sınıflandırılabiliriz. Bir çevre ülkesi olması nedeniyle, Türkiye'deki mühendislik pratiği ve ideolojileri, yukarıda özetlenen merkez ülkelerdeki örneklerinden farklıdır (Köse ve Öncü, 2000: 95-111). Bu durumu yaratan en belirleyici etken Türkiye'nin kamu girişimciliği önderliğinde yaşamış olduğu planlı sanayileşme deneyimidir. Türkiye'de sanayileşme arayışının planlı kalkınma hedefine dönüşmesi ve kurumsallaşması 1960'lı yıllarda şekillenmiştir (Gülalp, 1983; Boratav ve Türkcan, 1993). Bu süreçte kalkınma, büyük ölçüde, ekonomik ve toplumsal yaşamı nitelediği varsayılan belirli göstergelerde niceliksel bir büyüme olarak algılanmış ve sorun basit biçimiyle ulusal kaynakların tanımlanan hedefler etrafında rasyonel kullanımına indirgenmiştir. Bu haliyle kalkınma pratiği toplumun dinamiklerinden görece olarak bağımsız bir tür

programlama şeklinde teknik düzeyde tanımlandığı için, dönemin iktisat politikalarının oluşumuna damgasını vuran ideoloji mühendislik işlevinin teknik/araçsal aklıyla yakın benzerlikler taşımıştır (Göle, 1986). Kalkınma pratiği ile teknik akıl arasındaki bu türden bir uyumlaşma Türkiye'deki mühendisin mesleki oluşumuna başlangıçta elitist bir nitelik kazandırarak, ona kalkınmanın taşıyıcı aktörü olma misyonunu yüklemiştir (Öncü, 1996). Bu nedenle Türkiye'de 1960'lı yıllarda mühendis, merkez ülkelerdeki örnekleriyle karşılaştırıldığında, yalnızca üretim ve etkinlik sorunlarına mikro işletme düzeyinde çözüm arıyan bir teknisyen olarak kalmamış, aynı zamanda da toplumsal refahın artırılmasından doğrudan sorumlu simgesel bir aktöre dönüşmüştür. Bu süreçte mühendisin toplumsal işbölümündeki konumuna bakıldığında ya büyük çoğunluğu kamu kurumlarında teknokrat/bürokrat olarak çalışan ücretli emeğin üst katmanını oluşturduğu ya da yeni kurulup gelişmekte olan sanayii oluşumuna küçük girişimci olarak katılan sermaye sınıfının bir üyesi olduğu görülür.

Dünya ekonomisindeki uzun dönemli kriz eğiliminin başlangıç yılları olan 1970'lerin ilk yarısı Türkiye'de ithal ikameci sanayileşme sürecinin üst aşamalarına geçiş yıllarıdır. Bu yıllar büyük ölçekli kamu işletmelerinin yanı sıra özel girişimciliğin güç kazandığı ve ücretli emek ile sermaye kesimlerinin sınıfsal örgütlenmelerini kurumsallaştırdığı bir dönemdir (Margulies ve Yıldızoğlu, 1984). 1970'li yıllar boyunca dünya ekonomisindeki krizin etkisiyle yaşanan periyodik iktisadi krizler bu iki sınıf arasındaki uzlaşmayı tehdit ederek, Türkiye toplumundaki sınıf çelişkilerini derinleştirip, siyasallaştırmıştır (Berberoğlu, 1982; Savran, 1992). Sayıları artan üniversitelerle birlikte mühendislerin kitleselleşmeye başladığı bu dönemde, bir yandan mühendislerin ekonomik anlamda işçileşmelerine, diğer yandan da bir meslek olarak mühendisliğin elitist niteliği erozyona uğrayıp, taşıdıkları mesleki ve siyasal ideolojilerin farklılaşmasına tanık olunmuştur (Kunar, 1991; Öncü, 1999). Bu durumun döneme özgün olan şekillenışı, önemli bir mühendis kitlesinin kimliğini toplumdaki iki temel sınıfın arasındaki çelişkiye referansla tanımlamaları ve işçi sınıfından yana açık bir siyasal tutum sergilemeleridir. Başka bir ifadeyle kendilerini işçi sınıfından bağımsız ayrıcalıklı bir sınıf olarak algılamak yerine, giderek işçi sınıfının organik bir parçası şeklinde konumlandırmaya başlamışlardır. Bu dönüşüm mühendisler arasında toplumsal gelişme ve kalkınma süreçlerinin sınıfsal bir yorum etrafında çözümlenmesini yaygınlaştırmış ve siyasal iktidarların halen sahip çıktığı sınıflar-üstü tek-

nokratik kalkınmacı ideoloji ile mühendislerin bir önceki dönemde kurduğu mesleki ideolojik ve siyasal yakınlaşmanın bozulmasına yol açmıştır. Bu gelişimi yansıtan en açık gözlem Türkiye'deki mühendis ve mimarların örgütü olan *Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği'nin* (TMMOB) giderek keskinleşen toplumsal mücadelede kendisini işçi sınıfının öncü parçası olarak konumlandırışıdır (Öncü, 1996, 2001). Bu özelliğiyle TMMOB, merkez ülkelerdeki mühendis örgütlenmelerinden farklı olarak yalnızca bir meslek örgütü olarak kalmamış, aynı zamanda toplumsal dönüşümü hedefleyen bir oluşuma dönüşmüştür.

1980'de yaşanan askeri darbe ile ekonomik ve toplumsal yapının tümüyle yeni bir örgütlenme tarzında düzenlenmesi sürecine girilmiştir (Boratav, 1991; Savran, 1992). Ekonomi alanında yaşanan dönüşüm planlı ithal ikameci kalkınma stratejisinin terk edilerek piyasa güdümünde dışa açık büyüme stratejisine geçiş olarak gerçekleşmiştir (Şenses 1989). Döneme damgasını vuran siyasal restorasyon ise önceki dönemin kurumsal yapılarını temsil eden muhalif sendika, meslek ve sivil toplum örgütlenmelerinin yasaklanması ya da faaliyetlerinin baskı rejiminin hukuksal çerçevesine uygun olarak daraltılması şeklinde biçimlenmiştir. İşçi sınıfının örgütlenme kapasitesinde gerçekleştirilen yasal sınırlamalar ücretli çalışanlar arasındaki sınıfı bilincinin gerilemesine yol açarak, siyasal alanın sınıf-dışı bir söylemin hegemonyasına girmesine olanak tanımıştır. Mühendisler açısından dönemin niteliğini tanımlayan gelişme bir yandan Anadolu kentlerinde açılmaya başlanan çok sayıda üniversiteye bağlı olarak sayılarının hızla daha da artarak ekonomik olarak değersizleşmeye başlamaları, diğer yandan örgütsel yapılarındaki eleştirel siyasal söylemin yerini egemen "piyasacı" eğilimin alışıdır.

1980'li yılların sonuna gelindiğinde ücretli emek üzerindeki fiili tahakküm artan siyasal muhalefetle birlikte sürdürülemez bir duruma ulaşarak, ekonomik ve toplumsal alanda yeni bir uzlaşma ve bölüşüm biçimini zorunlu kılmıştır (Köse ve Yeldan, 1998). Görece demokratik bir ortamın doğmasına yol açan gelişmelerle birlikte, sendikal mücadele yeni bir ivme kazanırken, siyasal yelpazedeki çeşitlenme ve talepler sonucunda bir grup meslek ve sivil toplum örgütünün egemen söylemden uzaklaşmaya başlayarak siyasallaşması hızlanmıştır. İşte bu dönemde TMMOB'nin sınıf temelli bir söylemle harekete geçerek, siyasal mücadelelere katılma yönünde bir eğilim sergilediği gözlenmiştir. Bu gelişmeler TMMOB'nin de içinde yer aldığı geniş bir emek cephesinin demokratik ve ekonomik taleplerini siyasal alana taşı-

arak iktidarlar üzerinde toplumsal baskı üretebilmelerini sağlamıştır. Öte yandan gerek küreselleşme ideolojisinin dünyada ve Türkiye’de kurduğu hegemonya sonucunda gerekse de 1990’ların ilk çeyreğinden itibaren derinleşmeye başlayan ekonomik kriz eğiliminin etkisiyle birlikte siyasal iktidarların toplumsal talepler karşısında duyarsız kalarak, küresel sermayenin çıkarlarına yakın bir politik tutum sergiledikleri gözlenmiştir. 2000’lere girilirken kriz giderek siyasal ve toplumsal bir nitelik kazanmış ve geleneksel emek sermaye çelişkisi ve bölüşüm sorununu aşarak bütün toplumsal sınıfların kendi iç çelişkilerinin derinleşmesine yol açmıştır. Bu açıdan sermaye sınıfının küreselleşme yanlısı ve küreselleşme karşıtı ekseninde gerçekleşen sınıf içi kutuplaşması söz konusu gelişmenin en açık örneğini oluşturmaktadır. İçinde yaşadığımız bu durumun devlet toplum ilişkisine yansımaysa siyasal iktidarların yönetememe krizi ve bu anlamda bir iktidar boşluğu şeklinde kendisini açığa çıkarmasıdır.

Bu gelişmeler iktisadi açıdan değerlendirildiğinde, yaşanan gerçeğin tam anlamıyla bir değersizleşme süreci olduğunu söylemek mümkündür. Toplumun her katmanını etkisi altına alan iktisadi kriz yalnızca niteliksiz emeği değil, aynı zamanda nitelikli emeği de tehdit etmektedir. Türkiye’deki nitelikli emeğin en önemli parçasını oluşturan mühendislerin de bu süreçten doğrudan etkileneceği açıktır. Bu açıdan izleyen dönemin mühendisler için mevcut işçileşme eğiliminin derinleşmesinden daha çok, yaygın bir işsizleşme/değersizleşme süreci şeklinde gerçekleşeceğini tahmin etmek bir abartı olmayacaktır. Devletin sınıflarla ve sınıflarında kendi alt katmanlarıyla kurmuş olduğu ittifakların bozulduğu bu tarihsel kesit değersizleşme eğilimiyle birlikte düşünüldüğünde, mühendislerin sınıfsal bileşimleriyle mesleki ve siyasal ideolojileri arasındaki ilişkilerin giderek daha karmaşık bir yapıya evrileceğini öngörmek büyük bir kehanet sayılmamalıdır. Önemli bir meslek grubu olarak mühendislerin nesnel sınıf konumları arasındaki iktisadi ve kültürel farklılıkların artmasına yol açacak olan bu süreç doğal olarak mühendis kimdir sorusunu gündeme getirerek, bu alandaki tartışmaları yaygınlaştıracaktır. Bu ise Türkiye’de fiili olarak mevcut olan, ancak sanki yokmuşcasına türdeş olarak değerlendirilen üniversitelerin nitelikleri arasındaki farkların giderek daha fazla sorgulanacağı maddi bir zemin hazırlıyacaktır. İşte bu çalışma bu tür sorgulamalara katkıda bulunmak amacıyla, Türkiye’deki mühendisleri "üreten" kurumların, yani üniversitelerin, mühendislerin sınıfsal bileşiminin biçimlenmesinde oynamakta oldukları rolü ampirik olarak sunmaktadır.

Türkiye'deki Mühendislerin Sınıfsal Katmanlaşmasında Üniversite Sisteminin Rolü ⁽¹⁾

Türkiye'deki üniversiteler, sahip oldukları altyapı olanakları, akademik kadroları ve sundukları eğitim programlarının içeriği ve yapısı bakımından önemli farklılıklar taşımaktadır ⁽²⁾. Bu farklılıklar, doğal olarak, eğitilmiş işgücünün, işgücü piyasalarında mezun oldukları okulların niteliğine bağlı olarak katmanlaşmasına yol açmaktadır. Bu açıdan Türkiye'de mühendislik eğitimi veren okulları dört ana katmana ayırmak mümkün görülmektedir (Tablo 1). Bu katmanlardan ilki, İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ), Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ), Boğaziçi Üniversitesi (BÜ) ve Bilkent Üniversitesi'nin oluşturduğu, toplum genelinde ve özellikle işgücü piyasalarında "iyi okullar" olarak adlandırılan dört üniversiteyi içermektedir. Bu üniversiteler, üniversite seçme ve yerleştirme sınavlarında en yüksek puan alan adayların tercih ettiği katmanı oluşturur. Bu ortak özelliklerine rağmen bu katmanı oluşturan üniversiteler arasında gerek eğitim ve akademik yapıları gerekse tarihsel geçmişleri ve hukuki konumları açısından önemli farklılıklar bulunduğu belirtilmelidir. Bunlardan İTÜ, Türkiye'deki ilk mühendislik okulu olup, köklü bir geleneği temsil etmektedir. Göreli olarak daha yeni okullar olan ODTÜ ve BÜ eğitim dili olarak İngilizce'yi kullanmaları nedeniyle İTÜ'den önemli bir farklılık göstermektedir ⁽³⁾. Bilkent Üniversitesi ise vakıf üniversitesi konumundaki hukuksal yapısı ile bu gruptaki diğer üç devlet üniversitesinden ayrılmaktadır. Bununla birlikte, gerek eğitim yapısı ve gerekse İngilizce eğitim dili kullanması nedeniyle özellikle ODTÜ ve BÜ'ye benzer bir nitelik sergilemektedir ⁽⁴⁾.

(1) Bu yazıda sürdürülen tartışma ve bulgular büyük ölçüde Köse ve Öncü (2000) çalışmasına dayanmaktadır. Türkiye'de teknik işgücünün sınıfsal oluşumuna ilişkin ilgi duyan okuyucu söz konusu çalışmada hem teorik hem de ampirik açıdan daha geniş bir tartışmayla karşılaşacaktır.

(2) Türkiye'deki üniversite sistemi ve mühendislik okulları arasındaki farklılıklar için bkz. (Gürüz vd., 1994).

(3) Bu çalışmada İTÜ'nün eğitim dili olarak Türkçe'yi kullanması ve örnekleimde yüksek bir oranda temsil ediliyor olması nedeniyle diğer üç üniversiteden ayrı tutularak değerlendirilmesi uygun görülmüştür.

(4) Kuşkusuz bu üniversitelerin mühendislik eğitimi programları arasında da farklılıklar mevcuttur. Ayrıca üniversiteler düzeyinde yaptığımız bu toplulaştırmanın, tek tek mühendislik branşları dikkate alındığında farklılık göstermesi de mümkündür. Ancak, bu çalışmada öne çıkarılan benzerlikler üniversiteler düzeyinde ve toplumsal algılamalara bağlı kalınarak kurulmuştur.

Üniversite gruplarının ikinci katmanı, Türkiye'nin üç büyük kentinde (İstanbul, Ankara, İzmir) bulunan, gerek üniversite seçme ve yerleştirme sisteminde ve gerekse işgücü piyasalarında birinci grubun hemen ardından gelen "Metropol Devlet Üniversiteleri"nden oluşmaktadır. Üçüncü katmanı oluşturan "Anadolu Devlet Üniversiteleri" ise büyük çoğunluğu 1980'li yılları izleyerek kurulan ve ciddi altyapı sorunları ve akademik personel eksikliği yaşayan, üniversite seçme ve yerleştirme sınavlarında ise ilk iki katmana kıyasla daha düşük puanlı adayların tercih ettiği okulları kapsamaktadır. Bilkent dışındaki diğer vakıf üniversiteleri ise görece olarak küçük olmaları ve çok yeni bir oluşumu temsil etmeleri nedeniyle çalışmada bağımsız dördüncü bir katman olarak ele alınmıştır ⁽⁵⁾.

Üniversite grupları arasındaki temel ayrışım, bu okullardan mezun olan mühendislerin işgücü piyasalarına katılım biçimleri açısından değerlendirildiğinde, "iyi" okullar arasında yer alan "ODTÜ, BÜ ve Bilkent" grubundan

Tablo 1: Mühendislerin Mezun Oldukları Üniversite Gruplarına Göre İshidam Durumları

	İTÜ		ODTÜ/BÜ/Bilkent		Metropol Devlet Üniv.		Anadolu Devlet Üniv.		Vakıf Üniv.		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
İşsiz	34	3,6	11	4,2	83	5,5	80	10,7			208	5,9
Emekli	19	2,0	1	,4	32	2,1	2	,3			54	1,5
Özel Ücretli	502	53,2	184	69,7	578	38,0	240	32,0	8	29,6	1512	43,2
Kamu Ücretli	253	26,8	33	12,5	558	36,7	339	45,3	12	44,4	1195	34,1
Bağımsız Çalışan	5	,5			11	,7	8	1,1	1	3,7	25	,7
İşveren/Girişimci	130	13,8	35	13,3	299	17,0	80	10,7	6	22,2	510	14,6
Toplam	943	100,0	264	100,0	1521	100,0	749	100,0	27	100,0	3504	100,0

- (5) Vakıf üniversiteleri olarak adlandırdığımız grubun katmanlaşma açısından diğer üniversitelere göre konumunu belirleyebilmek, bu okulların çok kısa bir geçmişe sahip olmalarından dolayı mümkün görülmemektedir. Saha çalışmasında bu üniversitelerin mezunlarından edinilen gözlem sayısı çok sınırlı olmasına rağmen, Türkiye üniversite sisteminin yapısal bir ögesini oluşturan bu grubun, çalışmada bağımsız bir katman olarak sunulmasına dikkat edilmiştir.

mezun olanların yaklaşık %70'inin özel kesim ücretli, %12,5 gibi düşük bir oranının ise kamu ücretli pozisyonunda olduğu görülmektedir. Bu gruba benzer bir eğilim sergileyen İTÜ mezunları arasında özel ücretlilik pozisyonu %53,2 düzeyinde kalırken, kamu ücretliliği %26,8 gibi bir orana çıkmaktadır. Bu katmanla karşılaştırıldığında Metropol Devlet Üniversitelerinden mezun olan mühendislerin önemli bir bölümünün (%36,8) kamu kesiminde ücretli oldukları, Anadolu Devlet Üniversiteleri mezunları arasında ise bu durumun başat istihdam biçimine (%45,3) dönüştüğü dikkat çekicidir. Bu gözlemler, üniversite grupları arasındaki katmanlaşmanın işgücü piyasalarına katılım biçimleri üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğunu ve "iyi" okul mezunu mühendislerin daha yüksek bir oranda özel sektörde, diğer iki katmandan mezun olan mühendislerin ise kamu sektöründe istihdam edildiklerini ortaya koymaktadır.

Üniversite katmanları arasındaki bir başka farklılık da mezunlarının işsizlik oranlarından izlenebilmektedir. "İyi" okullardan mezun olan mühendisler arasındaki işsizlik oranı, diğer gruplardan önemli ölçüde düşüktür. Bu olgunun, özellikle Anadolu Devlet Üniversiteleri mezunları arasında yaygın olduğu (%10,7) gözlenmektedir. Diğer taraftan, işveren/girişimci konumları açısından üniversite grupları arasında önemli bir farklılık izlenmemekle birlikte, Metropol Devlet Üniversiteleri mezunları arasında bu konumda bulunanların oranı diğer üniversite katmanlarına oranla daha yüksektir (%17).

Türkiye ekonomisinin mikro düzeyde işletme yapılarının gerek işletme ölçekleri ve gerekse örgütsel yapıları açısından farklılıklar sergilediği bilinmektedir (Köse ve Öncü, 1998). Bu yapılar arasındaki farklılıkları dikkate alabilmek amacıyla, bu çalışmada Türkiye'deki işletmelerin organizasyonel yapıları üç temel tarza ayrıştırılarak değerlendirilmektedir. Bunlardan ilki "kamu işletmeciliği" olarak tanımladığımız devlet işletmeleridir. Örneğimizdeki bu oluşum, işletmeciler kamu kuruluşlarının yanı sıra, genel kamu hizmetlerini de içermekte ve birlikte kamu işletmeciliği olarak tanımlanmaktadır⁽⁶⁾. Diğer taraftan özel işletmelerin organizasyon yapıları, işletme içi işbölümünü (yönetim, finans, üretim, pazarlama, personel vb.) ve çalışanların görev, yetki ve sorumluluklarını belirli kurallar etrafında yazılı olarak tanımlamış

(6) Çalışmada kamu işletmeleri KİT'lerin yanı sıra, belediyeleri de içeren tüm kamu kurum ve kuruluşlarını kapsamaktadır.

olma durumları dikkate alınarak "gelişmiş" ve "gelişmemiş" organizasyon yapıları olarak ikiye ayrıştırılmıştır⁽⁷⁾.

İşletme yapılarındaki bu temel farklılıklardan hareketle mühendislerin sınıfsal konumlarını temsil eden ana ilkeler Tablo 2'de sunulmuştur. Bu temel yapıdan hareketle aktif olarak çalışmakta olan mühendislerin sınıfsal dağılımlarını temsil eden Tablo 3, mühendislerin mezun oldukları üniversite grupları ile ekonomik sınıf konumları arasında belirgin bir farklılaşma olduğunu ortaya koymaktadır. Anadolu Devlet Üniversitelerinden mezun olanların büyük bir çoğunluğu kamuda orta sınıf ve işçi sınıfı konumlarıyla gelişmemiş organizasyon yapılarındaki işçi sınıfı konumunda öbekleşmektedirler. Benzer bir eğilim Metropol Devlet Üniversiteleri mezunlarında da izlenmekte, ancak bu grupta çelişik kapitalist ve gelişmemiş organizasyonlardaki orta sınıf konumlarına da önemli oranda rastlanmaktadır. İTÜ grubunda ise gelişmemiş organizasyonel yapılarındaki orta sınıf konumunun belirgin olarak artış göstermesinin yanı sıra, gelişmiş organizasyonel yapılarda yer alan orta sınıf mühendisler de önemli bir paya sahiptir. İyi üniversite olarak tanımlanan bu grubun, diğer iki grup üniversiteden mezun mühendislerden farklılaştığı en önemli özelliklerinden biri de bu üniversitelerden mezun olan mühendisler arasında kamu orta sınıfı konumunun görece olarak daha az oluşudur. OD-TÜ/BÜ/Bilkent mezunlarına bakıldığında iki önemli bulgu dikkati çekmektedir. Bütün üniversite grupları içerisinde yalnızca bu grupta yönetim temelli kapitalist sınıf konumundaki mühendisler, oransal olarak %3 düzeylerinde

-
- (7) Gelişmiş organizasyon özelliğine sahip olan işletmeler formel bir yapıda olup yönetim ve üretim süreçlerinde bürokratik kontrol mekanizmalarını gerçekleştirmiş ve böylelikle işveren ve çalışanlar ile çalışanların kendi aralarındaki ilişkileri kişisellikten arındırmış, bu ölçüde de kapitalizmin ideal örgütlenme tarzına yakınlaşmış olan işletmelerdir. Gelişmemiş organizasyon yapısına sahip olan işletmelerde işveren ile çalışanlar arasındaki ilişkide enformel tarzlar belirleyici olup, işverenin kişisel tutumu ve yönetim anlayışı geleneksel/yöresel değerlerle bütünleşmiş olarak işletmenin karar süreçlerinde belirleyicidir. Bu türden işletmelerde çalışanların görev, yetki ve sorumlulukları yazılı olarak tanımlanmamış olup, işletme içi işbölümünün tamamlanmış olduğundan söz etmek mümkün değildir. Söz konusu işletmeler bu özellikleriyle, gelişmiş kapitalizmin organizasyon yapılarından çok, ilkel kapitalizmin organizasyonel oluşumlarını andırır niteliktedir (Köse ve Öncü, 2000: 127-28). Türkiye'de bu yapılar ağırlıklı aile işletmeciliğinin egemen olduğu, teknik işgücü kullanım ve hiyerarşisinin çok az gözlemlendiği, niteliksiz ve kayıt dışı işgücünün yaygın olduğu üretim birimleridir. Söz konusu işletme yapılarına dair ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. (Köse ve Öncü, 1998)

gözlenmektedir. Benzer şekilde, bu okullardan mezun olanlar arasında, gelişmiş organizasyonel yapılarda yer alan orta sınıf konumuna katılanların oranı, tüm gruplardan daha yüksektir.

Değişik üniversite gruplarından mezun olanların sınıf konumlarına dağılımları açısından asıl farklılık, benzer organizasyon yapılarındaki orta sınıf ve işçileşme eğilimlerinde ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, kamu işletmelerinde çalışan ve Anadolu Devlet Üniversitelerinden mezun olan mühendislerin %19'unun işçi konumunda olduğu, bu eğilimin Metropol

Tablo 2: Mühendislerin Ekonomik Sınıf Konumları

I. Özel Ücretlilerin Sınıf Konumları

Gelişmemiş Organizasyon Yapıları

İşçi Sınıfı Konumu: Bütün işletme ölçeklerinde üretimde olanlar, küçük ve orta ölçekli işletmelerde üretim ve koordinasyon ile gerçekleştirme sürecinde yer alanlar.

Orta Sınıf Konumu: Bütün işletme ölçeklerinde yönetici konumunda olanlar, büyük işletme ölçeklerinde üretim ve koordinasyon ile gerçekleştirilmede yer alanlar.

Gelişmiş Organizasyon Yapısı

İşçi Sınıfı Konumu: Bütün işletme ölçeklerinde üretimde olanlar, küçük ve orta ölçekli işletmelerde üretim ve koordinasyon ile gerçekleştirme sürecinde yer alanlar.

Orta Sınıf Konumu: Büyük işletmelerde üretim ve koordinasyon ile gerçekleştirme sürecinde olanlar, küçük işletmelerde yönetici konumunda yer alanlar.

Kapitalist Sınıf Konumu: Büyük işletmelerde yönetici olanlar.

II. Kamu Ücretlilerinin Sınıf Konumları

İşçi Sınıfı: Üretim ve gerçekleştirme sürecinde yer alanlar.

Orta Sınıf Konumu: Üretim, koordinasyonda yer alanlar ile yönetici konumunda olanlar.

III. Ücretliler Dışı Sınıf Konumları

Küçük Burjuva: Kendi hesabına çalışan ve ücretli emek kullanmayanlar.

Çelişik Mülkiyet Temelli Kapitalist: Üretim araçları sahibi olup ücretli emek kullanan, ancak üretim sürecinde fiilen yer alarak artık değer üretimine katılanlar.

Mülkiyet Temelli Kapitalist: Üretim araçlarının sahibi olup ücretli emek kullanan, ancak fiilen üretime katılmayarak salt yönetim işlevini sürdürenler.

Tablo 3: Mezun Oldukları Üniversite Gruplarına Göre Mühendislerin Sosyal Sınıflara Dağılımları

	İTÜ		ODTÜ/BÜ/Bilkent		Metropol Devlet Ün.		Anadolu Devlet Ün.		Vakıf Ün.		Toplam	
	Sütun		Sütun		Sütun		Sütun		Sütun		Sütun	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kapitalist	21	2,4	4	1,6	55	3,9	17	2,5	2	7,4	99	3,1
Çelik Kapitalist	109	12,2	31	12,3	204	14,5	63	9,4	4	14,8	411	12,7
Yünetim Temelli Kapitalist	14	1,6	7	2,8	17	1,2	6	,9			44	1,4
Küçük Burjuva	5	,6			11	,8	8	1,2	1	3,7	25	,8
Orta Sınıf (Gelişmiş Org.)	124	13,9	49	19,4	113	8,0	19	2,8	1	3,7	306	9,4
Orta Sınıf (Gelişmemiş Org.)	172	19,3	75	29,8	162	11,5	51	7,6	3	11,1	463	14,3
Orta Sınıf (Kamu)	218	24,5	32	12,7	473	33,6	275	41,2	8	29,6	1006	31,0
İşçi (Gelişmiş Org.)	51	5,7	20	7,9	69	4,9	33	4,9			173	5,3
İşçi (Gelişmemiş Org.)	141	15,8	33	13,1	217	15,4	131	19,6	4	14,8	526	16,2
İşçi (Kamu)	35	3,9	1	,4	85	6,0	64	9,6	4	14,8	189	5,8
Toplam	890	100,0	252	100,0	1406	100,0	667	100,0	27	100,0	3242	100,0

Devlet Üniversiteleri mezunlarında %15, İTÜ mezunlarında ise %14 düzeyinde kaldığı, ODTÜ/BÜ/Bilkent grubundan mezun olanlarda ise %3 gibi çok düşük bir düzeyde gerçekleştiği izlenmektedir. Benzer bir eğilim, gelişmiş organizasyon yapılarında yer alan mühendisler arasında da bulgulanmaktadır. Buna göre, Anadolu Devlet Üniversiteleri mezunu olup gelişmiş organizasyonlarda ücretli olarak çalışan mühendislerin yaklaşık %63'ü işçi konumundadır. Bu oran Metropol Devlet okulları mezunları arasında %40, iyi okullar olarak adlandırılan grupta ise %29 civarındadır. Gelişmemiş organizasyon yapılarında çalışan mühendisler arasındaki işçileşme oranları ise Anadolu Devlet Üniversitelerinde %72, Metropol Devlet Üniversitelerinde %57, İTÜ'de %45 ve ODTÜ/BÜ/Bilkent grubu mezunları arasında %31'dir. Bu bulgular, üniversite gruplarının yalnızca mezunlarının dağıldıkları organizasyon yapıları üzerinde değil, aynı zamanda bu yapılar içerisindeki sınıf konumları üzerinde de belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç Yerine: "Kaçınıcı Terchimiz"

Yukarıda özetle sunduğumuz merkez ülke modelleriyle karşılaştırıldığında, Türkiye'deki teknik işgücünün üretim ve kullanım modelinin yerel koşullara adapte olmuş "yönetmel" ve "zümre" modellerinin bir sentezi olduğu ileri sürülebilir. Her şeyden önce, söz konusu bu modellerde olduğu gibi, Tür-

kiye’de de mühendis kimliği ancak üniversite eğitimi ile kazanılmaktadır. Mesleğin doğuşunda kazandığı formel eğitim koşulu kurumsallaşmış ve üniversite sistemindeki dönüşümlere bağlı olarak mühendislerin sınıfsal katmanlaşmasında belirleyici olan en önemli değişken durumuna gelmiştir. Ampirik araştırmamızın bulgularının işaret ettiği gibi, sahip oldukları eğitim ve alt yapı olanaklarıyla seçkin üniversite kurumları olarak ayrışan okullar sadece kaliteli mühendislik eğitimi veren kurumlar olarak işlev görmemektedirler. Kapitalist toplumlarda her üretim toplumsal üretim olduğuna göre söz konusu seçkin ("iyi") üniversitelerin üretimi ve yeniden üretimi de toplumsal olarak belirleniyor olmalıdır. Türkiye sanayinin yüksek mühendislik bilgi ve becerileriyle donanmış işgücüne olan sınırlı ihtiyacı veri alındığında, bu okulların seçkin özellikler taşıması ve bu özelliklerini sürdürmeleri organizasyonel olarak gelişmiş büyük ölçekli özel sektör kuruluşlarının seçkin özellikler taşıyan az sayıda "yönetici aday" mühendise duydukları ihtiyaçla ilişkili olarak açıklanabilir. Gerçektende bulgularımız yakından incelendiğinde, seçkin üniversite mezunlarının mühendislik işlevlerinden daha çok yönetsel pozisyonlarda işlendirildikleri görülmektedir. Ayrıca bu tür üniversitelerden mezun olanlar arasında işçileşme oranının önemli ölçüde düşük olması, bu grubun vasıfsız teknik işgücüne artan talep neticesinde toplum genelinde yaşanan mühendislik mesleğinin değersizleşmesinden diğer üniversite mezunlarına oranla daha az etkilenecekleri şeklinde yorumlanabilir. Bu anlamda mühendisliğin giderek sıradanlaşmasına ve mesleğin toplumsal ve ekonomik ayrıcalıklarının tümüyle erozyona uğramasına (yani mühendisliğin tercih edilen bir meslek olarak gözden düşmesine) rağmen söz konusu iyi üniversiteler mühendislik dışı "parlak kariyer" olanakları sundukları için giderek daha çok tercih edilir duruma gelebilir. Bir başka deyişle, Türkiye’de "gerçek anlamda" mühendis yetiştiren kurumlar, yönetsel modelde olduğu gibi, aslında mühendis değil yönetici yetiştiren kurumlar olma yolunda ilerlemektedirler. Bu durumda akla gelen soru genç kuşaklar tarafından tercih edilmese de ihtiyaç duyulan mühendisleri hangi kurumların üreteceği sorusudur. Yanıtı belli olan bu soru Türkiye’nin kalkınma, sanayi, teknoloji ve bilim politikaları açısından "kaçıncı terchini kazandığını" göstermesi açısından önemli olması gerekir. Kısacası Türkiye’de üniversitelerin nasıl mezunlar ürettiklerini tartışmaya başlamadan çok önce, ne ürettiklerinin uzun uzun ele alınması gerekiyor. Türkiye mühendis olarak ürettiği mezunlarını yönetici olarak kullanıyor, mühendis olarak kullandığı mezunlarına mühendislik eğitimi veremiyor. Her alanda olduğu gibi sistemin krizi mühendislik üretimi ve kullanımında da açıkça izlenebiliyor.

Referanslar

- Berberoğlu, B., (1982), *Turkey in Crisis*, London: Zed Press.
- Boratav, K., (1991), *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Boratav, K. ve Türkcan, E., (1993), *Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler*, İstanbul: Tarih Vakfı.
- Gülalp, H., (1983), *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, Ankara: Belge Yayınları.
- Gürüz, K., vd., (1994), *Türkiye'de ve Dünya'da Yükseköğretim, Bilim ve Teknoloji*, İstanbul: TÜSIAD.
- Göle, N., (1986), *Mühendisler ve İdeoloji: Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinlere*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köse, A. H. ve Öncü, A., (2000) *Kapitalizm, İnsanlık ve Mühendislik: Türkiye'de Mühendisler, Mimarlar*, Ankara: TMMOB.
- Köse, A. H. ve Öncü, A., (1998a), "Türkiye'de Sanayileşme Deneyimi", *Görüş*: Mayıs-Haziran: 42-47.
- Köse, A. H. and Yeldan, E., (1998), "Dışa Açılma Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dinamikleri: 1980-1997", *Toplum ve Bilim*: Yaz: 45-67.
- Kunar, A., (1991), "TMMOB ve 'Mühendislerin'in oturma 'odaları'", *Birikim*, 29 Eylül:29-34.
- Margulies, R. ve Yıldızoğlu, E., (1984), "Trade Unions and Turkey's Working Class", *Middle East Report*, 121:15-20.
- Meiksins, P. ve Smith, C., (1996), *Engineering Labour : Technical Workers in Comparative Perspective*, London and New York: Verso.
- Öncü, A., (2001), "Identity as a resistance to change: Institutionalization of "revolutionary-patriotic engineer" in the professional organization of engineers in Turkey", *Tebliğ*, 17^a European Group For Organisational Studies Colloquium, Lyon, 05-07 Temmuz.
- Öncü, A., (1999), "Organizational Processes of Class Formation", *Tebliğ*, 15^a European Group For Organisational Studies Colloquium, Coventry, 08-10 Temmuz.
- Öncü, A., (1996), *The State and Engineers: A historical examination of the Union of the Chambers of Turkish Engineers and Architects*, Doktora Tezi, Edmonton: University of Alberta
- Savran, S., (1992), *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri: 1919-1980*, İstanbul: Kardelen Yayınları.
- Şenses, F., (1989), *1980 Sonrası Ekonomi Politikalarının Işığında Türkiye'de Sanayileşme*, Ankara: V Yayınları.
- Yamak, S., (1996), *Managerial Backgrounds in Large Enterprises in Turkey: The Impact of Strategy, Context and Organizational Attributes*, Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi: İstanbul.